

MİLLİ TARİX ELMİ MÜQƏDDƏSDİR, ONU DƏRK ETMƏK ÜÇÜN Ə.ABİD, M.Ə.RƏSULZADƏ... MƏNİMSƏNİLƏRDİR

(Əvvəli 4-cü sahifədə)

N.Tusi yaratdığı bu elmin boşur hayatımda rolunu golocık nosillera aydınlatmış çatırmış üçün ona tıbbi elmi ilmî mağyasıdır. Yazar: "Tıbb elmi sahibi öz sonotonu mahir olaraq da insan sağlamlığını mühafize edib, xostılıkları aradan qaldırmayı bacardığı kimi, bu elm sahibi doz sonotonu mahir oldağda həqiqi odalst və müvazimat adlanan dünyaya yaşayışının sağlamlığını mühafizə edib, içtimai xostılıkları aradan qaldırmış qadır olar; olsın monada dünya többi sayılır. Bu elm dünyaya xoşbəxtlik saçar, insan qüdrati daxilində şörin qarşısını alar. Dədimiyim kimi, bu elmin mövzusuna ınsan comiytyindən ola münasibətlər sistemiñdir, insan comiytyindən isə ister ümümü, ister xüsusi içtimai münasibətlər müxtəlif olur" (Bax: N.Tusi, Əxlaq-Nasır, B., 1980).

Bu tarif tarixi elminin dünhä tarix-sünsüslündən biza molun olmuş tariflərin on mükəmməlindən olub, tarixin bir səra ince məqamlarını diqqətən çökür. Təbii ki, müasir tarixçilərmişin tarifi qıymətləndirdən, onu tədqiqatə qəlb etmirlər. Rusiya imperatoru I Nikolayın toqdimatı ilə Rus şurasınları akademik Brosse V. Dorn bu tarifi özündə elhitva edən "Gülüstani-Iran" asyörino rövda yatacırı adı onun şəhəsi, ondan çox boyuk manfəatlı çatar. Tarixi elmi işin dünyası təcrübəsiniz kifo keşfə edir. Bundan daha yaxşı nə ol bilər? Xüsusun hor bir ölkənin tarixi orada yaşayan xalq üzün faydalıdır; cünki tarixi ona öz möllütlinin töböt və adatlırlarındı xüsusiyyətləri bildirir, qonşu tayfların rəsftərindən molumat verir, müxtəlif xalqlarla saxlanan əlaqənin asası xeyri ve zororini ona molun edir".

Çoxsaylı boşur həsiləsiñə aradığını təhlil edən fransız mütefəkkir Gustav Le Bon qonşuştı bundan hərəkəti ki, "tarixin hərəkəti qurivis monavi "qızılvar", monavi alam fiziki alım kimi doğmuş qanunları təbəbir, təcüm "İtasad" adlandırdığımız, baş əla bilmediyimiz sabobları zənciridir". "Umumiyyatlı", demok olar ki, xalqların əzəməti ilə öncə onların məməniyyəti və xəlaq soviyyəsindən asılıdır".

Milli-monavi dəyərlərin sistemiñ mövjudluğundan bəhs edən klassik alman fəlsəfəsinin banisi Hegel yazar: "Ruh özünü necə bilir, o, cür gerçək olduğunu və dövlət bir xalqın ruhu kimi, hem de onun bütün münasibətlərinin daxil olduğu qanunlar, ənənələr və fərdlərin şübhələndirən müyyən bir xalqın dövlət qurulmasına təsdiq etməyi qəbul edəcək".

"Qoxşaylı boşur həsiləsiñə aradığını istirak edən. Onun gündəlik yaşayışının hissəsi istirak edən bütün ınsan, no qədə kasabasında olsa da belə, kiçik dünyənin ruhu işi çülgüşmişdir. Onun mülkiyyəti - onu təsdiq etməsi, tarixiñin ümumi məkanının monsulşuluğunu təyin edən toxunulumda mərkəzdən".

Söyündə davam edən K.Yaspers yazır: "Yeni sahibliyi alışan şəy başqa birincin yenidən doğurur. Yalnız anlaına və təhsilin yalnız tarixiñi tokrularına ozunu qızılvar, həqiqi tarixlik işa - hor bir hayata deməli, həm de indiki hayati qidalandırmaq qaynağı tapmağı hərəkət olmalıdır. Onun müyyən bir plan və nəzarəyyiñi olsun, nimsətən rəqət qızır, xatradır, hançir, rəqət, rəqət, rəqət... Realistlərin qurivinən qurulmuş bir xalqın dövlət qurulmasına təsdiq etməyi qəbul edəcək".

N. Tuzin'in bu konusundan sonra orabildili folosofida İbn-Xuldün (1332-1406) tarix folsafosuna yaradır. Beləliklə, XIII əsrində Azərbaycan, o cümlədən, Şərqi İslam xalqlarında elmi tarixçilik xronoloji tarixçiliyi üstünlük təşkil edir. Avropanıda tarix elminde bu keyfiyyat dayışığı XVII əsrin sonu - XVIII əsrin ovvolları İtaliya mütəfakkir kimi V. Vikonun yaradıcılığıyla başlıdır.

Toplumun yararına ve yaşam qanınlara haqqında N.Tusinın boşar tarixində ilk dəfə İralı sündürüyə sosial-manavi sistem nəzəriyyəsi XVII əsrəndə Avropana qubul edilib, XIX əsrdən günümüzzə qədər yeni ənslarlaşdırılmışdır. Əsaslıdır da, őz ilkin əslarşırı, tomsal gücünə saxlamlaşqıla tarixin - milli-manovi höyatın tədqiqat metodu kimi shöhüyyətli imkamların maliyidir. İctimai fakti tarixinim Azərbaycan-ın sonuncu tarixçilərin düşündürüyə və dediyi qədər da kasib deyil. Həls hənsi bir xalqın ilkin yararını, tarixin müəyyən dövründəki möqamlarındakı durumu - ruhi müəyyən dövrlərdəki durumu, ruhi vəziyyətini müəyyən etməyi bacarmalıdır. Bunu bacarmayanlar...

Yuxarida bəlli etdiyimiz kimi, Azərbaycan Tarix Qurumu moruzçığının çıxışında on elmi cahət elmin tarifinən əsas götürülməmişdir. Oblyektiyiv bir tarif əsas götürür hər hansı elmin mahiyətindən qodur dərkəmək olar. Elə bu sababdon da Azərbaycan tarix elminin düşüydüyü vəziyyətdən çıxarıqan istəyon moruzçi birinci növbədə burada tarix elminin verilən tarifi təhlili etməli idi. Yuxarıda göstərdik ki, bütün sovet dönməndə, müsələtliliklilimiz 27-ci ilində Azərbaycanda tarix elmine tarif verilməmişdir. Yalnız bir iştirama var, Buzarəndə oğlan bəlli etmək məqsəd deyil. Azərbaycan tarixi hər hansı tarif istəmədən izah olunmamış, dərkinoz edilmişdir.

Azərbaycanda tarix elmīnə ilk tarifi A.A.Bakıxanov vermişdir, onun tərfində deyilir: "Təbiətimiz hər seydon artıq tarixa malikdir. O, hadisələrdən başqa əfsanələrə də malikdir. Buna ehtimal olunur ki, bəzən tarix elmının qeymlərinən hesab edib demək olar: tarix hökmüsən vo zülmüsən elə bəzən hökməndir ki, bütün Adam övladı onun amriño boyun oymakdördür. Onun talim məktobündən dünən yuxarı müəllimlər əlibə oxuyan bir usaqdır... Tarix elə bir danışınğan natiqidir ki, slofşər vəziyyətini bütün təfəkkirli və torifli xələflər bildirir, ehtiyac vo rifah sobollarını, toroqqı vo tonozluq yollarını anılır. Gələcəkdə təbəqə bilən əhvalatı keçmənin libasında insanların iibrat nəzarən çatdırır. Bəlli, keçmişdə vəqəf olanlar bir isə gələcək üçün göstərilənlərdi vo elmə aslaşanın bir amol möhkəm vo piyadalar olar. Zəmanətin döyişikliklərindən bixar-

bar işo başlamaq, yolsuz və qorxulu bir çələ yonolmuk kimidir. Oş qisa ömründə torcuba läblə edən şəxs, bundan çox böyük mənfaatlı çatar. Tarix elmi iddia dünənəyin torcubasını bizo kaşf edir. Bundan daha yaxşı nə olaraq? Xüsənon hər bir ölkənin tarixi aradıra yaşıyan xalq tığın faydalıdır; çünkü tarix ona əş ollişlının töbüt və adətləndirək xüsusiyyətləri bildirir, onçu tayfların rəsəfdən mümlənit vər, məxtülfil xalqlarla saxlanan əlaqənin osas yox və xorzır ona müslüm edir.”

Bu tarif tarix elminin dünə tarix-sinasından biza malum olan tariflərin on mukəmməlindən olub, tarixin bir səra ince möqamlarında diqqət çökür. Təkbi ki, müasir tarixçiləriniñ bir torfigi qıymətləndirmə bildiklərindən, onu tədqiqatçı colb etmirlər. Rusiya imperatoru I Nikolayın töqidimi ilə Rus şörgüsnasları akademik Brossle və Dorn bu tarif özündə ehtiva edən "Gülustani-İran" asırında ruyda yaradı: "Avropaya alimləri torofindan bu vaxta qədər olğatma hesab edilən və yeni fikrlər zənginləşdirilən... bu asara əgər Avropa tanışdırıldıqda mövqeyindən yanaşq, olbatto, burada nöy işti tarqid etmək və yada salmaq olardı". Göründüyü kimi, Rus elmi nöqtəyi-nozorun asır həc bir tanqudə maruz qalmır. Yani bu osor yarandığı çağda elmi soviyyosino görə Rusiya tarixşinasından yüksək, Avropanı elmi soviyyosino məvafiq idi. Nəzərəalsaq ki, bə dövr Avropanı tarixo yenili elmi baxışının yarandığı, tarix elminin çıxırlarındı dövrür.

A.A.Bakixanovun tarixi elmina torifində mili manavı varlılığı teşkil edən döyərlər, bu elmin funkisiyasi və vozförularının ifadə edən anlayışlar sistemini, bütövlükde asorın yaradılmasında istifadə olunan elmi-nəzəri müddəələri mönəsimşəməkə Azərbaycanın təsirinə qarşıdır. Bütövlikdə gələn miskin vozifəyəndən qarışır elmi səviyyəyə yüksəlmək olar. Ancəq bir səddi aşmaq mümkün olsa. Böyük alman mütəfəkkir K.Yaspersin sözürləri idə desək "elmlə plebeylərinə" tömənləşmək mümkün olsa. Torifidə gördiyümüz kimi, A.A.Bakixanov tarixi "ümumi manavı elmlərin qıymətlərinəndən hesab edir", mili tarixi manoviyat hadisəsi kimi qıymətləndirir və təsvir edir, ki bu da "plebey" təfəkkürü üçün mümkün deyil.

Göründüyü kimi, yaranışdan materializm aslaşınmış, mili dəvarları keçmişin

ınlı astanı, linni doğayı keşfın galığı kimi gözden salmış, unutmadı, xalrı többi-milli inkışaf yoldanı çıkmagla maşgıl olmuş bu faaliyyatı elmi tədqiqat adənlərdir, elmi rütboldor vo imperiya tolıfislerin layıq görülməyən heyatdan teşkil olunmuş Tarix İstifadə A.A.Bakıxanovun adının verilmesi ilə onun öməkdaşlarının dünaygörüşündən dayışır, tarix manxi varlı kimi dərk edib, mənənoviyat qanunları ilə tədqiq etməsi və vəzniyi mümkünün devil

Böyük almanın mütafakkiri K. Yaspers yazdırı: "İnsan többi Varlığının kimi yox, monovarlı kişi kimdir?" O, sözünü davam edərək yazar: "Obyektiv olaraq tarix öncəsi - mütlöküdür. Duyışıklıklar axırındı, ancak monovarlı monadı bu, holo tarix deyil, sanki tarix yalnız o yerdə yaranır ki, orada onur dorkı, onuna, sonradanla, öz köklərinin və baş verən hadisələrin monalanırmışdır. Tarixin onuna varişliyi olmayan yerdə olması barədə tövəvvür olunmuşdur: ya o yalmış idи da, amma bura, xurafatdan başqa bir sey deyildi.

Tarix insan üçün həmisişə aydın olan keçmiş, bu keçmişin mənimsənilməsi sahəsi, öz mənşəyinin dərkidir".

Hər bir xalq özünəməxsus milli mədəniyyət nümunəsidir, o, mədəniyyətin yaradıcısi və övladıdır. Z.Freyd yazırı ki, maddi nemətlər "mədəniyyətin osası" və ya mahiyəti olub bilməz. Mədəniyyət mönətvird, o, "ikinci təbiət"dir, ikinci rühdür. İnsanın başlıca fəaliyyəti, o cümlədən, maddi istehsal həmişə fərdin və ya top-

lumun mənəvi istehsal səviyyəsindən asılı olur.

Çoxsaylı boşarı hadisələri arasında təhlili edən fransız mütəfəkkiri Gustav Le Bonun qanəati bündən ibarətdir ki, "tarixin hərəkatverici qüvvəsi monavi "qüvvə-lordur", monovi aləm fiziki aləm kimi döyməz qanunlarla bərabər, bizim "tosadıf" adlandırdığımız, baş açı bildirmiyimiz səbəolların zənciridir". "Ümumiyyatla, demək olar ki, xalqların özməti ilk öncə onların mönəviyyatı və əxlaq soviyyəsindən asıldır".

Milli-monevi döyörlerin sistemi möv-cudluğundan böh eden klasik alman fah-sasının banisi Hegel yazır: "Ruh özünü neca bilir, oւur gerçek olduğunu ve dövlöt bir xalqın ruhını, him, da onun bütün münasabatlarınıñ daixil olduğu qan-nular, ononalar va fördörlün sütü oldu-gundan müyyənen bir xalqın dövlöt quru-luşu, ümümütyazi, onun özündürkinkin, mönlü şüürünün karakterinden va inkışfa-saviyyasından asılıdır, özündürk saviy-asından iso xalqın azadlığı va demeli- dövlöt quruluşunun gerçkiyi asılıdır... Odur ki, hör bi xalq doğruba görög özüño- yaraşan dövlöt quruluşuna malik olur. İnsanın mözümüni iso özünün mönli şüür- lünde varlılığı edən edən azad rühdürd".

Franzis mütfakkiri Qustav Le Bon yazır: "İrgölörün (xalqların) ruhi xüsusiyyətlərindən onların dünya-ye hayat haqqında anlayışı, beləliklə elaqlı tarixi törəyir... Tarixo özəsas çizgiliyində irqölörün (xalqların) psixologiyası xüsusiyyətlərindən təsdiq olunur. Sədəf ifadəsi kimin başa düşürse, onun patologiyası rəsəd etdirir."
Bir neçə mənim qeydlərimdən:

Tarixdə haqqında bəhs olunan müxtəlif xalqların taridcən mövhə gotirib çıxaran sobollar arasında... görkəmli kılınlar süqutunun osas amili həmişə xarakterin zoiflomosundan irolı galon rühi aləmdəki dayışıklıklar olub".
Tarixdən gotirdiyi cəoxşayı faktları istəndən Qustav Lebel böyük növico qızı: "Xalq cox sey itirə bildir, bütün mümkinlik fəaliyyətlər moruz qala bildir ya vəno ayaq üstü qalxmığı bacarar. Əgor o, öz rühunu itirib, demək olar, hər şeyin sittin və bir do, heç vaxt ayaq qalxa bilmez".

Sivilizasyonun doğuşunu, yeniloşmasının sabil olurken bosphorus eden Gustav Le Bon yazır: "Sivilizasyonun yeniloşmasını meydana getiren nüthüm doyisıklıkları ideyalarla, anlayışlarda ve etiğindeki edilir. Büyüklük tarihi hâdiseler insanların surunda görünen doyisıklıkların yalnız görünüşün noticeleridir. Lakin bu doyisıklıklar çok az-az olur. Çünkü, her soydun nomhâsi, onun surûrnum tırı böñvörsidir".

mösülüyyet duyarlaq, yaşamağa imkan veren ononalar sayısında özu olur: o doğrudan adlıgı ırıdan yaşadığını dünyada istirak eder. Onun gündelik yaşayış hisson istirak eden bütün insan, no qodır kasad olsa da belo, küküp dünyamın ruhu ile çülgüşmişdir. Onun mülküyyeti - onun insan tarihinin umumî məzənnəsi mənşələşləgən təyin edən toxunulmazdır məkandır".

Sözüne davam eden K. Yaspers yazır: "Yeni sahihlio alışan şeş başya birinde yenden doğur. Yalnız anlrama ve tâhsîlîlin yalancı tarixili toplarlarında azmîdir, hükügî tarixlik iso - hor bir hayatı, demoli, hâm do indiki hayatı qidalandıran ranyağı tâpmaga hazır olmalıdır. Onde müyyönet bir plan wo nazorîyasyoz asıl münimsomo ortaya çıxır; xatirada hansı realâdırıcı qûvunun yasadığını önceden görmek mümkün deyl. Tarix keçiminden, varisi olduğu milli-monovî medomiyontoydun qırılma yaranındı bugünkü vîzyiyat şîurlu surâde, bu xatirâının imkânına giremeyecektir, etmeyi tezâhür eder. Cümâî, ona

müraciat etmeyi isteb edir. Çünkü, onu məhmət oğlu insan özünü də məhv edir". O, sözüne davam edərək xüsusi xəbərdarlılıq edərək deyir: "Ümündündə tarix nöqtəyi-nözər dedikdə biz noy basa düşürük! Biz tarixi hansı tam kimi başa düşmək özümüzi da başa düşmeye çalışırıq. Tarix təxəl, haqqında bildiklərimiz sey xox, hanı də, elə bir şəydir ki, həyatımızın kökləri ondadır. Tarix, əziz imək yox, insan varlığında öz töhfəmiz vermek istəyirik, artıq bir dəfə qoyulmuş olanla olaq, cədəmənmiş vəzifədir".

Elmi-nozori müddəələrin boyadına dəfələrlə sinəqdan çıxmış başarı dahil olun yuxarıda oxucuya toqquş olunan müddəələr milli tarixin mənəviyyat hadisidir. odur ki, hər kəs tarix elminə vicedan işi kimi yanmasmalıdır.

Büyük müteşökkirin "həyatımızın kökləri onda" olan mənəviyyatımızın "bir

dəfə qeyd olunmuş olaq saxlamadı - Məzimov vəcib olan "Amu kitab"ının "Kitab-İ Dədə Qorqud"dur. "Kitab-İ Dədə Qorqud" - dəstənin yənə monarqiyə təxəlli haqqında mövqə, kitabın monarqiyə təxəlli müləhizə moğalı, mövqələrin ümumiyyətindən küləvi oxucu üzünə bərabər başlanğıcımızdır. Dostum, folklorşunas Čələ Şamil Zeng əlib professor Bodırxan Əhmədova lirikləri Ə. Abidin "Azərbaycan türklerinin adəbiyyatı tarixi" (B., 2016) əsərinin noşr etdiklərimi bildirdi, asılın bir nuxso mono göndərdi. Buna

qdor mon Ə. Abidin "Türk el adabiyatına elmi baxış" adlı "Dan ulduzu" jurnalının 1929-ə ü 5-8-ci sayılardan iki möqasısında "oxumusdum". Molazimlərinə öndə Ə. Abidin haqqında böhs ediyim fikirlərdə, "Türk manaviyatı tarixində "Oğuz Xaqan" və "Kitabi-Dada Qorqud" dastanları" (B., 2015) monoqrafiyinin girişindən götürülmüş müləzimlərindən boyları meqaledən alınmışdır. Beləliklə, doston Ə. Şamilin mono bağışlığıdır Ə. Abidin "Azərbaycan türklerinin adabiyatı tarixi" (B., 2016) osorunu oxudum, rühuma koldora burünmüs sevinc, nifrasa burünmüs məhabəbat, rulxırşınlıqda burünmüs mürbəzzi özü, qarşısim qara buludların kəsdiyin gümə kimi işiq saçan zoka şüaları, çoxsaylı qarşıq hissələr qolbımı telatımu getirdi. Fransız mütəfəkkirli Helyetsin "insanlar nece omladırlarsa eldiirlər, on-

lara qarşı nifot hissi odalatlılığındır” müdrakîyi yadına düşüg, ruhum sakitlendirdi. Elmiyo vo milli ruhdan mührünlerin rulumda doldurduğu şaka fikirlerden golبimiz toplulodi. ƏAbid yaradıcılığında Azərbaycan Tarix Qurumunun AMEA A.A.Bakışovun adına Tarix İnstitutunun 2007-ci ilin iyünen 27-28-də birlikdə keçirdiyi beynolsalq konfransın materialları işlə birlikdə bəhs etməyə qərar verdim.

(Davami var)